

Eliza KANIA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Buntowniczy prekariat? – geneza i dyfuzja „ramy prekarnośći” a działania europejskich ruchów społecznych w pierwszej dekadzie XXI wieku

Rok 2011 okazał się bardzo istotny, w kontekście rozwoju akademickiej debaty nad pojęciami procesu prekaryzacji pracy, prekarnośći i prekariatu. Do jej nagłośnienia przyczynił się w dużym stopniu brytyjski badacz Guy Standing (Standing, 2014; Standing, 2015), natomiast opisywali ją również między innymi Zygmunt Bauman (Bauman, 2011) czy Judith Butler (Butler, 2004), natomiast w Polsce m.in. Jan Sowa (Sowa, 2011) czy Jarosław Urbański (Urbański, 2014). Wzrost zainteresowania tymi tematami przebiegał równoległe do eskalacji protestów społecznych, związanych z konsekwencjami globalnego kryzysu ekonomicznego z 2008 r. Dużą aktywność w oparciu m.in. o ramy zbiorowego działania związane z pojęciem prekarnośći wykazywały chociażby ruchy protestu, jak Indignados czy Occupy Wall Street. Obecnie postulaty związane z problemem prekaryzacji pracy pojawiają się również w programach niektórych europejskich partii politycznych oraz – coraz częściej – w debatach medialnych. W tym kontekście ważnym zadaniem wydaje się być opis genezy kształtowania się „ramy prekarnośći” (Scholl, 2013, s. 128) jako przedmiotu działań politycznych, co było związane z postulatami ruchów społecznych na początku pierwszej dekady XXI wieku. Zanim bowiem refleksja naukowa nad pojęciem prekariatu przeniknęła na szerszą skalę do nauk politycznych i społecznych, poprzedzona została ona okresem intensywnej działalności europejskich aktywistów i aktywistek.

W celu usystematyzowania refleksji nad postulatami ruchów społecznych, odnoszących się do łańcucha pojęć prekaryzacja pracy – prekarność – prekariat przydatne jest zastosowanie narzędzia ram interpretacyjnych (Lipiński, 2012). W celu tym zdecydowano się na wykorzystanie koncepcji ram działania zbiorowego, które są „zorientowanymi na działanie zestawami wierzeń i znaczeń, wzniesionymi i uzasadnionymi prowadzeniem kampanii i innych działań przez organizacje ruchu społecznego” (Nowosielski, 2011). Podkreśla się trzy kluczowe zadania w ramach tego podejścia: tworzenie ram diagnostycznych, prognostycznych i motywacyjnych. Ramy diagnostyczne odnoszą się do prób zdefiniowania problemu lub źródła wadliwej sytuacji. Ramy prognostyczne obejmują artykulację proponowanego rozwiązania problemu, albo przynajmniej planu działania oraz strategię jego realizacji, natomiast ramy motywacyjne uzasadnienie zaangażowania się w działanie zbiorowe (Benford, Snow, 2000 s. 614–617).

Prekariat, prekarność, prekaryzacja pracy – przegląd współczesnych stanowisk teoretycznych

Początkowa refleksja akademicka nad przemianami w obrębie procesu produkcji oraz organizacji pracy przebiegała niejako w opozycji do post-operaistycznych tradycji przyświecających ruchom społecznym, działającym w oparciu o ramę prekarność¹. Na kanwie akademickiej dominowało przeświadczenie, iż to warunki produkcji i przemiany w kontekście globalnym w dużym stopniu determinują położenie pracownic i pracowników.

Kontrowersyjny badacz Andre Gortz już w latach 80. XX wieku wieścił koniec klasy robotniczej. Jak wykazywał, idea proletariatu „jest tak samo przestarzała, jak sam proletariatus” (Gortz, 1982) i zdefiniował pojęcie *neo-proletariatus*, jego zdaniem powstałego na skutek automatyzacji i komputeryzacji pracy intelektualnej. W odróżnieniu od proletariatus *neo-proletariatus* jest zatowarowany, nie posiada tożsamości i w pracy nie znajduje źródła potencjalnej siły, a jedynie siłę maszynierii i swoją niemoc. Jego zdaniem tradycyjna klasa pracująca stała się „uprzywilejowaną mniejszością” (Gortz, 1982). Pierre Bourdieu jako cechy, które można uznać za charakteryzujące przesunięcie w modelu organizacji pracy wskazywał „globalizację rynków finansowych w połączeniu z postępowaniem technologii informacyjnych oraz niemająca wcześniej precedensu mobilność kapitału” a także zachowanie, które określił mianem „przeszczepiania świata darwinowskiego do firm i realiów zatrudnienia” (Bourdieu, 1998). Zarówno Gortz (Gortz, 1982), jak i Bourdieu (Bourdieu, 1998) podkreślali znaczenie pewnych dysfunkcji systemu edukacji. Gortz podkreślał niedopasowanie profilu kształcenia, zwłaszcza na uczelniach wyższych do potrzeb rynku pracy. Bourdieu natomiast skupiał się na nadprodukcji absolwentów i absolwentek uczelni wyższych.

Z perspektywy rozważań nad genezą prekariatus i prekarności za ważne powinno zostać uznane kilka pojęć na które zwrócili uwagę Michael Hardt i Antonio Negri (Hardt, Negri, 2004; Hardt, Negri, 2005; Hardt, Negri, 2012) w początkowej fazie swojej wspólnej pracy. Pierwszą z tych kategorii jest wynik ewolucji pracy kapitalistycznej – *praca niematerialna*, czyli ich zdaniem efekt oddalenia od przemysłowego modelu zatrudnienia jako dominującego (Hardt, Negri, 2005, s. 280). Praca niematerialna definiowana jest najczęściej przez nich jako efekt rewolucji komputerowej i informatycznej. Zgodnie z tym trendem, w obecnym stadium kapitalizmu jest nią praca niewytwarzająca obiektów fizycznych, lecz informacje, idee, stany, wiedza, informacja, komunikacja, relacje międzyludzkie czy zarządzanie emocjami. Hardt i Negri wyróżnili dwa podstawowe rodzaje pracy niematerialnej. Pierwszym z nich jest ten, który odnosi się do *stricte* intelektualnej/lingwistycznej: produkcja idei, symboli, kodów, tekstów, figur lingwistycznych. Drugi to tzw. *affective labour* – praca afektywna, która produkuje afekty, które w odróżnieniu od emocji odnoszą się zarówno do ciała, jak i umysłu. Praca

¹ Działający w dekadzie lat 60. i 70. XX wieku włoscy operaści zakładali autonomiczną pozycję klasy robotniczej w stosunku do kapitału. Przyjmowali, że „pracownicy są siłą kształtującą logikę rozwoju stosunków produkcji, do logiki tej zaś musi dostosowywać się kapitał (np. za pomocą strajków, klasa robotnicza może mieć wpływ na kształt ewolucji procesu produkcji, jej mechanizacji, czy relokacji na peryferia)”, za: „Praktyka teoretyczna”, 10.08.2015.

afektywna manipuluje zatem takimi odczuciami jak ulga, poczucie relaksu, satysfakcja, ekscytacja lub pasja (Hardt, Negri, 2004, s. 108).

W późniejszym czasie konsekwencje przemian związanych z globalizacją i rewolucją technologiczną na kanwie akademickiej najczęściej opisywano jako negatywne, osoby nimi objęte natomiast uznawano za ich ofiary, co nie pozostawało bez związku ze skutkami kryzysu ekonomicznego z 2008 roku. Punktem wyjścia dla wielu z tych analiz jest forma kapitalistycznego procesu pracy i produkcji, jaką stanowił fordyzm (Jesop, 2014). W Stanach Zjednoczonych, a następnie Europie Zachodniej i Japonii, w zawansowanej fazie rozwoju był to czas stabilnej pozycji klasy robotniczej. W analizach związanych z procesem prekaryzacji pracy, komponenty kojarzone z zaawansowanym fordyzmem to: ta sama praca na całe życie, która miała pozwolić zaspokoić potrzeby pracowników „od kołyski do grobowej deski” (Jesop, 2014), stabilna tożsamość oparta na stałym zatrudnieniu, przewidywalny harmonogram pracy, dostęp do wsparcia ze strony państwa podczas przerw w zatrudnieniu oraz działalność silnych związków zawodowych (Brophy, Pauter, 2007, s. 178). Zdaniem niektórych badaczy, odejście od tego typu rozwiązań spowodowane przez rewolucję technologiczną, globalizację oraz zwiększającą się popularność nurtu neoliberalnego spowodowała zwiększenie się poczucia niepewności robotników oraz nieodwracalne zmiany w procesie produkcji. Warto jednak wspomnieć, iż idealizacja okresu fordyzmu jest zabiegiem ryzykownym, chociażby ze względu na pomijanie jego opresyjnych dla robotników i robotnic warunków pracy w okresie tzw. przed-związkowego, wczesnego fordyzmu. Ówczesne rozwiązania były opisywane jako „wielkie obozy koncentracyjne, zbudowane na strachu i fizycznym poniżaniu” (Gambino, 1996). Wątpliwości budzi również obojętność na konsekwencje procesu feminizacji rynku pracy czy ahistorycyzm analizy (Baca, 2004).

Fundamenty pod łańcuch pojęć niepewność prekarności – prekaryzacja, nie odnosząc się jednak bezpośrednio do pojęcia prekariatu położyła Judith Butler. *Prekaryzacja* (precarization) to zdaniem Butler proces wywoływany i reprodukowany przez instytucje rządowe i gospodarcze, które przyzwyczajają społeczeństwa do poczucia niepewności i beznadziejności. Prekaryzacja jest wbudowana w instytucje pracy tymczasowej, w „zdzięsiątkowane usługi społeczne oraz zacieranie socjaldemokracji na rzecz zasad przedsiębiorczości, obsługiwanej przez okrutną ideologię indywidualnej odpowiedzialności i zobowiązanie do uczynienia maksymalizacji własnej wartości rynkowej ostatecznym celem w życiu” (Butler, 2004). Jako kategorie pozwalające uzupełnić pojęcie prekaryzacji, Butler wskazuje *prekarności* i *precariousness* (niepewność), czyli dwa pojęcia, które są wpisane w ludzką egzystencję na stałe. *Prekarności* (precarity) Butler definiuje jako eskalację poczucia nieprzewidywalności lub zależności, która jest różnie rozłożona w całym społeczeństwie. Oznacza ona sytuację, w której „niektóre populacje cierpią z powodu braku sieci społecznych i gospodarczych, z braku wsparcia i stają się narażone na szkody w różny sposób, na działanie przemocy i śmierć” (Butler, 2004)². Trzecim pojęciem wyróżnionym przez Butler jest *precariousness* (nie-

² Butler prekarności łączy również z „politycznie wywołanym stanem zmaksymalizowanej niepewności w populacjach narażonych na przemoc przez dłuższy czas. Populacji, których przedstawicielki i przedstawiciele często nie mają innego wyjścia niż odwołać się do państwa, od którego bardzo

pewność) – kategoria najszersza, która jej zdaniem charakteryzuje każdą istotę ludzką. Nie jest to zwyczajne zrozumienie egzystencjalnej prawdy, każdy z nas może stać się przedmiotem deprivacji, obrażeń ciała, osłabienia lub śmierci z racji wydarzeń lub procesów pozostających poza naszą kontrolą (Kania, 2013b). Jest to przede wszystkim „cecha więzi społecznych, różnych relacji, które opierają się na naszej wzajemnej współzależności i są zarazem podstawą niezależności” (Butler, 2004).

Obecnie *crème de la crème* najczęściej cytowanych teorii i analiz dotyczących *prekariatu* stanowią prace Guya Standinga, który utrzymuje, iż prekariat jest to klasa społeczna *in statu nascendi* („w tym duchu prekariat może być opisany jako neologizm łączący przymiotnik ‘niepewny’ [*precarious*] z powiązaniem rzeczownikiem ‘proletariat’”) (Standing, 2014), **czyli klasa społeczna w trakcie tworzenia a jeszcze nie klasa sama dla siebie**. Jak przekonuje, pojęcia takie jak „klasa robotnicza”, „robotnicy” i „proletariat” na dobre kilka wieków zakorzeniły się w naszej mentalności i kulturze, obecnie jednak takie kategorie „nie są niczym więcej niż sugestywnymi etykietami” (Standing, 2014). Globalizacja i uelastycznianie rynku pracy spowodowały znaczną dywersyfikację i rozdrobnienie w dotychczasowym krajobrazie klasowym. Trzy zasadnicze kategorie, które mają więc pomóc wyszczególnić kategorię prekariatu to: 1) brak pewności zatrudnienia, 2) brak pewności dochodu społecznego³ i 3) brak trwałej tożsamości opartej na pracy. Standing wskazuje również, iż prekarność – poza niestabilnymi warunkami na rynku pracy jest hybrydą kilku odczuć: gniewu, anomii, niepokoju i alienacji oraz dysonansu stanu oraz relatywnej deprivacji. Według Standinga z *alienacją* mamy do czynienia „jeśli nasze życie wydaje nam się pozbawione sensu, a my sami bezwartościowi” (Sowa, 2011). *Gniew* powodowany jest świadomością niezaspokojenia ważnych potrzeb, *lęk* natomiast Standing wiąże z świadomością, iż w każdej chwili pozycja prekariusza czy prekariuszki może ulec drastycznemu pogorszeniu. *Anomię* brytyjski badacz definiuje jako apatię, „wynikającą z poczucia stałej klęski” (Standing, 2014, s. 66). Dodatkowe kategorie definicyjne, wybrane przez Standinga to *dysonans stanu* oraz *relatywna deprivacja*. Dysonans stanu odczuwany jest przez ludzi posiadających relatywnie wysokie wykształcenie, którzy są zmuszeni akceptować pracę o statusie lub zarobkach poniżej ich oczekiwań i kwalifikacji. Prekariuszki i prekariuszy cechuje w tym kontekście poczucie niewykorzystanego potencjału, zmarnowanych szans. Ogólnie rozumiana deprivacja jest poczuciem braku czegoś, *deprivacja relatywna* natomiast to istniejące w jednostce, albo w grupie społecznej poczucie, że zasługuje na więcej niż posiada, lub, że ludzie podobni do danej jednostki posiadają więcej niż ona. Poczucie relatywnej deprivacji jest również związane z przyrównywaniem sytuacji na rynku pracy osób żyjących w epoce post-fordowskiej, ze znacznie bardziej stabilną sytuacją ich rodziców czy dziadków (Standing, 2014). Standing podkreśla też szerokość i trudności w sprecyzowaniu kategorii prekariatu (Kania,

potrzebują ochrony. Podkreśla jednak, że „sytuacja, w której jest się skazanym na ochronę przed przemocą przez państwo narodowe, równocześnie naraża nas na przemoc ze strony tego państwa” (Butler, 2004).

³ Dochód społeczny wiąże się z sześcioma czynnikami: „produkcją własną, dochodem pieniężnym, nieformalnym wsparciem ze strony społeczności lokalnej, świadczeniami pracowniczymi, zapewnianymi przez przedsiębiorstwa, świadczeniami z tytułu ubezpieczeń społecznych oraz osobiste zyski z tytułu oszczędności i inwestycji” (za: Standing, 2014).

2013c). Badacz zakładał również, iż sfrustrowani prekariusze i prekariuszki mogą być podatni na oddziaływanie radykalnych postulatów politycznych.

Udział w spopularyzowaniu dyskusji nad prekariatem miał Zygmunt Bauman. Swoje rozważania nad współczesną kondycją pracowników i pracownic opiera na zestawianiu jej z nieco wyidealizowanym modelem fordowskim. Definiuje on fordyzm jako czas, w którym „dwudziestowieczni współcześni Henry’ego Forda Seniora, Morgana czy Rockefellera pozbawieni byli cudownej broni niepewności” (Bauman, 2011). Z racji na ograniczone możliwości przenoszenia produkcji zarówno właściciele kapitału, jak i klasa robotnicza byli od siebie zależni. Jak pisał „najemni i ich najemcy byli skazani na bezterminową współobecność. Zależność była obustronna, co było tajemnicą poliszynela” (Bauman, 2011). Podobnie, jak Standing Bauman wskazuje na mglistość i pewne trudności definicyjne w odniesieniu do kategorii prekariatu. „W porównaniu z ideą swego następcy, proletariat jawi się zaiste jako niemal emblemat szczególności i ostrości... Jakże łatwo było, w zestawieniu z prekariatem, określić jego zawartość i granice” – tłumaczy (Kania, 2013a). Bauman stara się jednak jaśniej zdefiniować to pojęcie. Wskazuje więc, że w skład tej kategorii społecznej wchodzić ludzie, dotknięci „niepewnością czy kruchością swej społecznej pozycji i nękanymi obawą jej utraty (strata pracy, dorobku, bankructwo, degradacja, odtrącenie)” (Kania, 2013a). Bauman podkreśla również, że prekariusze i prekariuszki „rekrutują się z kręgów tzw. *klasy średniej* i stanowią szybko rosnący jej odłam” (Kania, 2013a). Za wspólny mianownik dla tej klasy społecznej Bauman uważa nieodpowiedniość posiadanych zasobów oraz brak możliwości usamodzielnienia się. Zdaniem Zygmunta Baumana sytuacja ta – niepewność egzystencji – na gruncie ponowoczesności jest dla prekariuszek i prekariuszy źródłem cierpień. W odróżnieniu jednak od proletariatu nie są w stanie wytworzyć zbiorowych ram świadomości i kolektywnego działania – cierpią w samotności. Prekariuszki i prekariusze stanowią „kilkumiliardową masę pracowników najemnych, którzy w praktyce są totalnie zależni od anonimowych zarządców olbrzymich, międzynarodowych korporacji” (Bauman, 2011).

Geneza „ramy prekarności” (precarity frame)

Zanim przemiany w obrębie procesu organizacji pracy i produkcji, prowadzące do pojęć prekaryzacja, prekarność i prekariat stały się przedmiotem zainteresowania na kanwie naukowej stanowiły one agendę działań ruchów protestu. W tym okresie zastanawiano się nad czterema pojęciami, związanymi z ruchami społecznymi opartymi o precarity frame: 1) z siecią połączeń w oparciu, o którą funkcjonowały, 2) z upodmiotowieniem, 3) z potencjalnymi możliwościami organizacji politycznej, 4) z pierwszymi wyobrażeniami (Nielson, Rossitier, 2009). Prekariat w znacznie mniejszym stopniu niż na polu naukowym definiowano jako bierne, cierpiące ofiary przemian, jako podmiot zmiany, mogący wywierać wpływ społeczny.

Wielu badaczy i badaczek za punkt początkowy ukonstytuowania się „ramy prekarności (precarity frame)” jako punktu odniesienia w działaniu ruchów społecznych uznaje już dekadę lat 90. XX wieku. Okres ten, zwłaszcza we Włoszech, był „laboratorium nowych form walki, która zainspirowała ruchy alterglobalistyczne” (Scholl, 2011,

s. 128), a następnie szeroką debatę intelektualną. Wskazać tu można na prace Antoniego Negriego i Michaela Hardta, dotyczące kapitalizmu kognitywnego i pracy niematerialnej, jak i choćby na działania ruchu Tute Bianche (*Białe kołnierzyki*), którego przesłaniem miało być zestawienie kondycji i pracy w niepewnych, elastycznych warunkach ze stabilną sytuacją robotników z czasów kapitalizmu industrialnego (Scholl, 2011). Trudno jednak mierzyć ten okres w odcięciu od działającego w Stanach Zjednoczonych ruchu antyglobalistycznego i alterglobalistycznego. Istotną rolę odegrały m.in. masowe protesty społeczne, które rozpoczęły się 30 listopada 1999 roku w Seattle i zawarły w sobie wystąpienia przedstawicieli różnych środowisk. Protestowali związkowcy walczący o miejsca pracy (choć nie podejmując jeszcze tematu prekariatu i prekarności) i działacze broniący praw emigrantów, ekolodzy, anarchiści i przedstawiciele organizacji społecznych walczących z ideologią prywatyzacji dóbr publicznych (Bendyk, 2009). Ważnym motorem, dla protestów społecznych w owym czasie, były też wdrażane systematycznie neoliberalne reformy dotyczące rynku pracy (Nielson, Rossiter, 2009).

W Europie począwszy od roku 2001 koncept prekarności zajął centralne miejsce w serii społecznych sporów, które rozprzestrzeniały się po Europie Zachodniej. Próby określenia ram polityczności pojęcia prekarności, czynione były na łamach takich periodyków jak „Mute”, „Fibreculture Journal”, „ephemera: theory and politics in organizations” czy „Multitudes”. Dyskusje na temat ramy prekarności podejmowały też takie grupy jak „Chainworkers” czy „Molleindustria”. W tym okresie były to próby zidentyfikowania lub wyobrażenia tego co prekarne oraz pracowników zatrudnionych na elastycznych lub niepewnych warunkach, jako nowego podmiotu politycznego posiadającego własne formy ekspresji i organizacji (Nielson, Rossiter, 2009). Za determinanty prekarności, a zarazem podstawę powstania kategorii społecznej, którą później nazwano prekariatem, uznano jednak nie tylko systematyczny zanik stabilnych miejsc pracy, ale także kwestie mieszkaniowe, problemy zadłużenia, dostępu do opieki społecznej i dostępność czasu na budowę stosunków osobistych (Nielson, Rossiter, 2009).

Jak podkreślano – życie samo w sobie zostało inkorporowane przez pracę, pojawił się też postulat wygenerowania powszechnego dochodu obywatelskiego w celu kompensacji tego wkładu. Doprowadziło to do dalszego cyklu debat dotyczących kondycji imigrantów jako pracowników niepewnych, czyli osób zawieszonych pomiędzy statusem obywatela, a nie-obywatela (Nielson, Rossiter, 2009). Zaczęto rozważać również połączenia na linii prekarność – kwestia płci – np. hiszpańska grupa Precarias a la deriva poszła o krok dalej, analizując migracje kobiet, zatrudnionych w sektorze opieki (Precarias a la deriva, 2010). Odnoszono się też do prekarności jako nieodłącznego komponentu współczesnego kapitalizmu, czy do kwestii edukacji i „kapitalizmu kognitywnego”. Podążając tym tropem, na początku lat dwutysięcznych prekarność interpretowano więc dwojako. Najszerza forma definiowana tego, czym jest prekarność zakładała ogólny stan egzystencjalny rozumiany jako „źródło zależności politycznej i eksploatacji ekonomicznej” (Lazeretto, 2004); jako „bezterminowy brak pewności, stan uniemożliwiający przewidzenie własnego losu” (Nielson, Rossiter, 2005). Tak więc podejście to zakładało rozumienie prekarności jako niepewności egzystencjalnej, związanej z globalnie niepewną sytuacją polityczną, czyli narażeniem na niebezpieczeństwo czy przemoc (Butler, 2004). Druga, kluczowa dla analizowanego pojęcia interpre-

tacja, to niemożność przewidzenia i wywarcia wpływu na własne warunki egzystencjalne, co zaburza relacje społeczne jednostki. Rozprzestrzenianie się niestalego zatrudnienia, wzrost poziomu nierówności społecznych i redukcja funkcji państwa opiekuńczego doprowadziły do powszechnego wzrostu niepewności ekonomicznej w Europie Zachodniej, ale również w Stanach Zjednoczonych czy Japonii. Skupiano się przede wszystkim na dwóch rodzajach grup pracowniczych. Po pierwsze, na pracownikach sieciowych (*chainworkers*), zatrudnionych m.in. w wielkich hipermarketach, centrach handlowych czy np. w sektorze usług. Drugą grupą, byli pracownicy i pracownice umysłowi, wytwarzający pojęcia i idee, czyli freelancerzy i freelancerki, którzy „posiadają indywidualną wartość na rynku pracy, ale nie posiadają jeszcze siły lub zbiorowej podmiotowości wynikającej z praw socjalnych” (Oudenampsen, Sullivan, 2004).

Początkowe dywagacje nad prekarnością i jej możliwymi wymiarami politycznymi zaowocowały możliwością wyodrębnienia czterech zmiennych, pozwalających na wytworzenie głównych ram tego pojęcia: 1) prekarność jest ważną częścią i efektem neoliberalnej globalizacji; 2) prekarność jest zjawiskiem międzysektorowym i dotyczy większości aspektów życia społecznego; 3) prekarność jest fenomenem transnarodowym i walka z nią musi także posiadać ten walor; 4) prekaryzacja wytwarza nową kategorię społeczną – „prekariat” (Scholl, 2013, s. 132–136).

Dyfuzja „ramy prekarności” a rozwój ruchów społecznych w pierwszej dekadzie XXI wieku

Jednym z ważniejszych elementów kształtowania pojęcia prekarność i zaszczepiania go w polu aktywistycznym był sieciowy ruch Euro MayDay. Celem działaczek i działaczy w jego obrębie było stworzenie: 1) nowej autonomicznej siły, 2) nowych wyobrażeń sytuacji pracownic i pracowników, dotkniętych prekarnością oraz 3) nowego, radykalnego języka dotyczącego sytuacji na rynku pracy (Scholl, 2013, s. 135). Ruch Euro MayDay wyrósł z szerszego zakresu aktywności, związanej z krytyką neoliberalnej globalizacji, oraz chęci by nowe radykalne związki pracownicze i stowarzyszenia wprowadziły nowe dyskursy i nowy rodzaj ekspresji do przestrzeni politycznej i społecznej. Ruch zwiększył swoją rozpoznawalność dzięki organizacji corocznych parad, które pokrywały się z celebracją pierwszomajowego święta pracy (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011). Pierwsza parada została zorganizowana przez kolektyw „Chainworkers” z Mediolanu oraz „CUB – Confederazione Unitaria di Base”, a wspierane przez „Milanese” i „Roman centri sociali”, i przeszła ulicami tego miasta popołudniem 1 maja 2001 roku. Demonstracja liczyła wówczas około 500 uczestniczek i uczestników (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011, s. 179). Z jednej strony idea jak i czas marszu pokrywała się z tradycyjnymi obchodami Międzynarodowego Święta Pracy, z drugiej wyraźnie różniła się od tradycyjnych marszy związków zawodowych zarówno w sferze postulatów, ale także pod kątem formy ekspresji. Działacze i działaczki Euro MayDay chcieli zwrócić uwagę na problemy pracowników tymczasowych, freelancerów i innych pracowników zatrudnionych w sektorze usług. Odnoszono się do systematycznie wzrastającej popularności elastycznego zatrudnienia (niskie płace, nieregularny dochód, nieregularne godziny pracy i fluktuujące stanowiska pracy), co potęgowało

niepewność (na co wpływały niskie płace, cięcia socjalne i wysokie koszty życia) (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011).

Rok później zwiększyła się nie tylko liczba uczestników i uczestniczek marszu, ale również zmienił się przekaz. Przestano mówić o potrzebie zatrzymania zjawiska prekaryzacji, zaczęto natomiast prezentować prekariat jako nowopowstający podmiot polityczny. „Mayday. Il primo maggio del precariato sociale” („Pierwszy maja prekariatu społecznego”) – brzmiało hasło marszu. W tym okresie „społeczny prekariat” stał się kategorią wspólną dla aktywistów i aktywistek, którzy przestali definiować się w kategoriach ofiar, a podmiotów podejmujących aktywność polityczną⁴. Zamiast domagać się powrotu do stabilnego systemu zatrudnienia czy rozwiązań znanych z epoki fordowskiej, ruch zaczął domagać się szerszych praw m.in. do ułatwień względem dostępu do publicznego transportu, mieszkań, informacji, kultury, edukacji oraz zastosowania rozwiązania zwanego podstawowym dochodem społecznym (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011).

Szerszego wymiaru parady nabrały w roku 2004, gdzie zorganizowane zostały równocześnie w Mediolanie i Barcelonie. Dodatkowo przedsięwzięto interaktywną paradę awatarów, MayDay Netparade, w której 17 000 uczestników i uczestniczek przemaszowało przez internetową przestrzeń miejską („Euro MayDay”, 2015a). Kwintesencją postulatów Euro MayDay z tamtego okresu może być fragment manifestu aktywistek i aktywistów z Barcelony:

„To my jesteśmy prekariatem, elastycznym, tymczasowym i mobilnym. To my jesteśmy ludźmi, którzy balansują na linii niepewnych warunków. Jesteśmy tymi, którzy ulegli restrukturyzacji, outsourcingowi. To my jesteśmy tymi, którym brakuje stabilnej pracy; tymi którzy są eksploatowani. Jesteśmy tymi, którzy opłacają czynsze i spłacają kredyty. Tymi, którzy kupują i sprzedają zdolność do troski i kochania. Jesteśmy, tak jak ty, akrobatami elastyczności” („Euro MayDay”, 2015a).

W roku 2005 kolejne 19 europejskich miast zorganizowało parady, pod hasłem „Prekariuszki i prekariusze świata, łączmy się i walczmy o wolną otwartą i radykalną Europę” (Scholl, 2011, s. 133). Do roku 2009 parady Euro MayDay odbywały się już w 15 krajach i 41 miastach europejskich, takich jak: Barcelona, Berlin, Kopenhaga, Hamburg, Helsinki, Liège, Maribor, Neapol, Paryż, Sevilla, Malaga, Wiedeń czy Amsterdam, format protestów przyjął się także w Japonii. Liczba uczestników parad balansowała pomiędzy 100, jak w Hanau, w 2008 r. a ponad 100 000, jak w Mediolanie cztery lata później. W nieco mniejszym zakresie parady Euro MayDay funkcjonują do dzisiaj (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011).

Inne ważne dla konstruowania ramy prekarności wydarzenia z pierwszej dekady XXI wieku to Europejskie Forum Społeczne w Londynie z 2004 roku, z którym zbiegło się stworzenie przez autonomiczną grupę aktywistów i aktywistek związanych z kwestiami pracy, zatrudnienia, migracji oraz aktywizmu miejskiego tzw. Manifestu Middlesex, w którym zadeklarowali oni stworzenie ustrukturalizowanej sieci „radykalizmu pracowniczego i aktywizmu medialnego” (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011). W mani-

⁴ Problem prekariatu bardziej globalnego i negatywnego wymiaru nabrał w czasie mierzenia się z konsekwencjami globalnego kryzysu gospodarczego z 2008 r., gdzie kategorie „ofiar” stały się znów bardziej widoczne, między innymi za sprawą publikacji Guya Standinga [EK].

feście podkreślano między innymi, iż „1 maja we wszystkich większych miastach w Europie, zwracając się do wściekłych pracowników sezonowych, niezadowolonych zatrudnionych w niepełnym wymiarze godzin, sfrustrowanych bezrobotnych, imigrantów i działaczy ruchu pracowniczego do mobilizacji przeciwko niestabilnej sytuacji i nierównościom [...] Żądamy *flexicurity*⁵ przeciwko *flexploitation*⁶” („Euro MayDay”, 2015b). Słowa te ukazują możliwość pozytywnego wykorzystania zmian na rynku pracy, w celu wytworzenia nowego, bardziej pozytywnego i czynnego modelu. Ważną rolę odegrały również protesty wokół spotkania grupy G8 w Szkocji z 2005 roku. Wówczas, by podkreślić rozbieżność z dawnymi socjalistycznymi postulatami, zamiast postulatu „pełnego zatrudnienia” optowano za postulatem „pełnego zadowolenia” (Scholl, 2011)⁷.

Nowe narzędzia komunikacyjne a rozwój i organizacja ruchów społecznych opartych o „ramę prekarności”

Sieciowość i internetowy networking, stanowią esencję ruchów alterglobalistycznych od początku ich istnienia (Castells, 2009). Nie była to rzecz zdumiewająca, jako że wiele osób związanych z alternatywnymi inicjatywami medialnymi. W oparciu o aktywistyczny wymiar teorii post-operaistycznych oraz pojęcie pracy niematerialnej „przemysły kreatywne” zaczęto uznawać, za niezmiernie ważne w procesie produkcji krajów rozwiniętych (Weeks, 2007). Podczas pochodów Euro MayDay wykorzystywano nie tylko szerokie spektrum graficznych wyobrażeń i symboli, ale i film, dźwięk, platformy interaktywne. Jeden z filarów organizujących parady Euro MayDay, organizacja „Chainworkers”, już w roku 1999 zakładała, że ich naczelną sferą działalności ma być „aktywizm w celu budowania świadomości oraz jednocześnie pracowników tymczasowych” („Chainworkers”, 2015). Tworzono więc własne platformy komunikacyjne, jak na przykład lokalne oddziały indymedia⁸, wykorzystywano istniejące portale aktywistyczne jak Adbusters (Nomai, 2011), by wspierać walkę o prawa pracownicze i organizację związków zawodowych. Podkreślano więc aktywną rolę pracowników i pracownic w powodowaniu zmian socjoekonomicznych.

Ruch Euro MayDay od początku istnienia zakładał budowę trans-europejskiej, publicznej sieci oddolnej. W ich budowaniu wykorzystywano też media społecznościowe, w ówczesnym czasie definiowane jako „media, które pozwalają na bezpośrednie interakcje pomiędzy prekarnymi pracownikami, aktywistami politycznymi i protestującymi” (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011). Wówczas były to listy mailingowe, po-

⁵ Połączenie słów „elastyczność” – flexibility i „bezpieczeństwo” – security.

⁶ Połączenie słów „elastyczność” – flexibility i „wyzysk” – exploitation.

⁷ Full employment – pełne zatrudnienie, full enjoyment – pełne zadowolenie.

⁸ Platforma Indymedia (The Independent Media Center) jest siecią grup medialnych, dziennikarzy i dziennikarzy. Inicjatywa powstała pod koniec 1999 roku, by przekazywać informacje o protestach antyglobalistów przeciwko spotkaniu Światowej Organizacji Handlu w Seattle. Założyciele i założycielki portalu uznali, iż media mainstreamowe nie przekazują pełnego i rzetelnego obrazu demonstracji. Do 2002 roku powstało 89 lokalnych autonomicznych ośrodków w 31 krajach na 6 kontynentach (Kidd, 2011).

pularne niegdyś chaty internetowe, fora i newslettery (Castells, 2009, s. 135). Miało to na celu wytworzenie procesu konsultacji, by rozwinąć tożsamość grupową. Później włączano też platformy społecznościowe, jak Facebook i czy tradycyjne kampanie reklamowe. Podobne przeświadczenie o roli oddolnych mediów, towarzyszy ruchom protestu opartym o precarity frame do dzisiaj.

Ważnym elementem dla symboliki, wyobrażeń, ale i form komunikacji ze społeczeństwem ruchów opartych o ramę prekarności był artystyczny zabieg, wyobrażenie ikony świętej/świętego nazwanej przez włoskie aktywistki i aktywistów mianem „San Precario”. Postać tę okrzyknięto świętym patronem osób prekarnych i prekarnego życia, czyli wszystkich osób objętych niepewnym, przypadkowym, elastycznym czy tymczasowym zatrudnieniem. Pierwsze przedstawienia San Precario miały miejsce 29 lutego w 2004 roku w wielu włoskich miastach (m.in. Mediolanie, Rzymie, Triestrze, Bolonii). To właśnie ten dzień okrzyknięto dniem „San Precario”, dodatkowo podkreślając fakt iż w 2004 roku przypadał on w niedzielę. Odnoszono się więc do symbolicznego wymiaru tego dnia tygodnia, chcąc podkreślić że niedziela przestała oznaczać dzień odpoczynku. Głównym zamierzeniem twórczyń i twórców ikony San Precario było odniesienie się do symboliki religijnej. Wykorzystując katolickie tradycje noszenia figur świętych, aktywistki i aktywiści wykonywali performance symulujące procesje, modlitwy (w których, w oparciu o „Ojciec nasz” proszono o płatny urlop macierzyński, ochronę pracowników prekarnych czy gwarancje stałego dochodu) i rozmaite rytuały. Stworzyli też symboliczną hagiografię (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011; Tari, Vanni, 2005)⁹. Idea „San Precario” była transpłciowa (prezentowano także żeński odpowiednik, San Precarię), nie posiadała też skonkretyzowanej tożsamości zawodowej. Jako, że katolicka hagiografia często ociera się o martyrologię, San Precario przewrotnie przedstawiany był w uniformie pracownika supermarketu (która to praca miała być przedmiotem męczeństwa), z uwzględnieniem tradycyjnych elementów przedstawienia świętych. Akcje związane z San Pecario obejmowały między innymi supermarkety i sklepy sieciowe, gdzie dokonywano performance – „cudów” w postaci np. redukcji cen, czy też wręczano nalepki czy karty z subwersywnymi przedstawieniami świętego. Koncept San Precario systematycznie przemieszczał się po Europie (Marchart, Hamm, Adolphs, 2011). Wedle złożeń twórczyń i twórców tej idei, San Precario miał służyć jako narzędzie retoryczne, mające zaszczerpić w społeczeństwach Włoch, Hiszpanii i Francji, ale też innych państw Europy Zachodniej „krytyczną świadomość zmieniających się warunków i form pracy” (Tari, Vanni, 2005).

⁹ Historia, którą stworzono na potrzeby postaci San Precario mówi o młodym człowieku, który pochodził z bogatej rodziny oraz skończył studia na kierunku „kreatywne finanse”. W poszukiwaniu sensu życia odwiedza człowieka o imieniu Silvidoro, który za sprawą boskiej interwencji uzyskał wystarczająco dużo pieniędzy by zafundować trzy kanały telewizyjne. W drodze powrotnej spotyka osoby protestujące przeciw zamknięciu fermy, na której pracują. Mówią one, że jedyna alternatywa, która rozpościera się przed nimi to prace krótkoterminowe, które nie są w stanie zagwarantować im godnego życia. Planują więc migrację. Następnie Precario, chcąc zweryfikować prawdziwość tych twierdzeń zatrudnia się jako pracownik fast-foodu, następnie doświadcza odmowy pożyczki na kupno telewizora, a w rezultacie przekonuje się do postulatu spotkanych wcześniej pracowników prekarnych (Tari, Vanni, 2005).

**„The precarious rebels”¹⁰, „the precarious workers”¹¹
– aktywne podmioty wpływu społeczno-politycznego.
Próba podsumowania**

Niektórzy badacze zauważają, że ruch Euro MayDay, po roku 2006 został dotknięty pewnego rodzaju impasem, związanym zarówno z wyzwaniem organizacyjnym, jak i chaosem conceptualnym. Chociaż parady Euro MayDay odbywają się do dzisiaj, a spuścizna ich działań przyświecała postulatami Occupy Wallstreet czy Indignados, ich organizatorzy i organizatorki nie byli w stanie uciec przed wewnętrznymi sprzeczkami i rozłamami. Niemniej jednak bez względu na to, czy mieliśmy do czynienia z wyczerpaniem się potencjału organizacyjnego, w dłuższej perspektywie część z postulatów ruchu została zaabsorbowana do dyskursu politycznego. Pomimo początkowego sprzeciwu wobec stanu prekarności, z czasem ruch zdołał wytworzyć wyobrażenie kategorii „pracownicy/pracownika prekarnego”, jako pozytywną tożsamość nowego podmiotu wpływu społecznego czy politycznego (Scholl, 2011). „Uważamy, że przeszłość należy do rozmaitych form samoorganizacji i wytwarzaniu konfliktu wśród szerszych przestrzeni politycznych, w wytwarzaniu swoich społecznych i politycznych dążeń niezależnie, przy współpracy z radykalnymi partiami i istniejącymi już radykalnymi związkami i stowarzyszeniami, jednak jako nowa, autonomiczna siła, w oparciu o nowe wyobrażenia” – pisano na platformie grupy Chainworkers.org.

Działania grupy Euro MayDay, związane ze sferą wizualną, symboliczną oraz ich aktywność w przestrzeni interaktywnej, doprowadziły do wytworzenia nowego typu zbiorowej tożsamości (Scholl, 2011). Oferując łatwy sposób na powielanie wytworzonych zwyczajów i wyobrażeń obchody Euro MayDay były sukcesywnie powielane w coraz większej liczbie miejsc na świecie. Dzięki temu zdołano wprowadzić do dyskursu nowy radykalny język oraz nowe formy ekspresji do działań w obrębie ruchu pracowniczego (Mezzandra, Roggero). Pojęcie „prekariatu społecznego” czy też „pracowników prekarnych” stało się terminem wspólnym dla wielowymiarowego, zdywersyfikowanego tłumu, który nie chciał opisywać siebie w kategoriach ofiar, a raczej jako konstruktywny ruch społeczny. Ta przemiana zaowocowała nawet pojawieniem się nowego sloganu: „precarious rebels” („prekarni buntownicy”) (Raunig, 2007). Pomimo problemów organizacyjnych ruchu Euro MayDay, hasła promowane przez jego przedstawicielki i przedstawicieli przedostały się do szerszej świadomości społecznej.

Choć obecnie w wielu akademickich refleksjach nad pojęciami prekariatu, prekaryzacji pracy i prekarności podkreśla się przede wszystkim negatywne konsekwencje przemian przez nie spowodowanych, warto pamiętać, że bezpośrednie odniesienia do „ramy prekarności” miały nieco inny wymiar. Podkreślano twórczy potencjał ruchów społecznych działających w oparciu o ramę prekarności. Co więcej, udało się wytworzyć w świadomości społecznej miejsce dla kategorii prekarności, prekaryzacji i prekariatu, które do dzisiaj tworzą ramy dla części postulatów ruchów społecznych, jak np. Occupy Wall Street czy Indignados, jak również przedostają się do programów i haseł ugrupowań politycznych.

¹⁰ Prekarni buntownicy [EK].

¹¹ Prekarni pracownicy [EK].

Bibliografia

- Baca G. (2004), *Legends of Fordism: Between Myth, History, and Foregone Conclusions*, „Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice”, nr 48/3.
- Bauman Z. (2011), *O nie-klasie prekariuszy*, „Krytyka Polityczna”, <http://www.krytykapolityczna.pl>.
- Bendyk E., *N30 Seattle 1999, 10 lat alterglobalizmu*, „Antymatrix”, <http://bendyk.blog.polityka.pl>, 30.11.2009.
- Benford R. D., Snow D. A. (2000), *Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment*, „Annual Review of Sociology”, Universite Libre de Bruxelles, nr 26, <http://repi.ulb.ac.be>.
- Bourdieu P. (1998), *Acts of Resistance Against the Market*, New York.
- Butler J. (2004), *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, New York.
- Castells M. (2009), *The power of identity*, Oxford.
- „Chainworkers” (2015), www.ecn.org/chainworkers, 15.08.2015.
- „Euro MayDay” (2015a), <http://www.euromayday.org>, 10.08.2015.
- „Euro MayDay” (2015b), *Middlesex Declaration of Europe's Precariat*, <http://www.euromayday.org>, 10.08.2015.
- Gambino F. (1996), *Critique of the Fordism of the Regulation School*, „Common Sense”, <http://www.wildcat-www.de>.
- Gorz A. (1982), *Farewell To The Working Class, An Essay On Post Industrial Socialism*, Londyn.
- Hardt M., Negri A. (2004), *Multitude*, Nowy Jork.
- Hardt M., Negri A. (2005), *Imperium*, Warszawa.
- Hardt M., Negri A. (2012), *Rzecz-pospolita*, Kraków.
- Jesop B. (2013), *Fordism and Post-Fordism: a Critical Reformulation*, <http://bobjessop.org>.
- Kania E. (2013a), *Far away from the „solid modernity”*, wywiad z Z. Baumanem, „Revolutions: Global Trends and Regional Issues”, nr 1.
- Kania E. (2013b), *Excercising Freedom*, wywiad z J. Butler, „Revolutions: Global Trends and Regional Issues”, nr 1.
- Kania E. (2013c), *Join Together, Demand Change and Risk*, wywiad z G. Standingiem, „Revolutions: Global Trends and Regional Issues”, nr 1.
- Kidd D. (2011), *Indymedia*, w: *Encyclopedia of Social Movement Media*, red. J. Downing, Sage Publications.
- Lazzarato M. (2004), *The Political Form of Coordination*, European Institute for Progressive Cultural Policies, <http://eipcp.net>.
- Lipiński A. (2012), *Między komunikacją a kontestacją. Kultura, ramy interpretacyjne a ruchy społeczno-polityczne*, „Studia Politologiczne”, nr 25.
- Marchart O., Hamm M., Adolphs S. (2011), *Euro MayDay*, w: *Encyclopedia of Social Movement Media*, red. J. Downing, Sage Publications.
- Mezzandra S., Roggero G., *Singularisation of the common*, „Turbulence. Ideas for movement”, <http://turbulence.org.uk>, 15.08.2015.
- Neilson B., Rossiter N. (2005), *From Precarity to Precariousness and Back Again. Labour, Life and Unstable Networks*, „The Fibreculture Journal”, <http://five.fibreculturejournal.org>.
- Nielson B., Rossiter N. (2009), *Precarity as a Political Concept. New Forms of Connction*, „Open!”, <http://www.onlineopen.org>.

- Nomai A. (2011), *Adbusters*, w: *Encyclopedia of Social Movement Media*, red. J. Downing, Sage Publications.
- Nowosielski M. (2011), *Socjologiczna refleksja na temat ruchów społecznych*, „Przegląd Zachodni”, nr 4.
- Oudenampsen M., Sullivan G. (2004), *Precarity and N/european identity: an interview with Alex Foti*, „Mute”, <http://www.metamute.org>.
- Precarias a la Deriva, *A Very Careful Strike – Four hypotheses*, „Caring Labor”, 14.08.2010, <https://caringlabor.wordpress.com>.
- Raunig G. (2007), *The Monster Precariat*, *European Institute for Progressive Cultural Policies*, <http://translate.eipcp.net/strands/02/raunig-strands02en>.
- Rzecz-pospolita – słownik pojęć*, „Praktyka Teoretyczna”, dostęp 15.08.2015.
- Scholl C. (2013), *Cross-border diffusion through EuroMayday and climate-justice moveents*, w: *Understanding European Movements. New Social Movements*, Global Justice Struggles, Anti-Austerity Protest, red. C. Flesher Fominaya, L. Cox, Nowy Jork.
- Sowa J. (2011), *Prekariat – globalny proletariat w epoce pracy niematerialnej*, w: *Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Łódź.
- Standing G. (2015), *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*, Londyn.
- Standing G. (2014), *Prekariat. Nowa, niebezpieczna klasa*, Warszawa.
- Tari M., Vanni I. (2005), *On the Life and Deeds of San Precario, Patron Saint of Precarious Workers and Lives*, „The Fibleculture Journal”, nr 5, <http://five.fibreculturejournal.org>.
- Urbański J. (2014), *Prekariat i nowa walka klas*, Warszawa.
- Weeks K. (2007), *Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics*, „ephemera. theory & politics in organization”, nr 7, <http://www.english.ufl.edu>.

